

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ

МАКАРОВА Олена Павлівна - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID 0000-0002-5480-5942

УДК 343.98

DOI 10.32782/NP.2023.4.9

У кримінальному судочинстві та юридичній науці велике значення приділяється судово-психіатричній експертизі. Взагалі експертиза - це дослідження об'єктів, метою якого є вирішення питань, які виникають під час розслідування або розгляду кримінальних або цивільних справ. Проведення судово-психіатричної експертизи передбачено статтями Кримінального, Кримінального процесуального, цивільного та цивільно-процесуальних кодексів. Відповідно до чинного законодавства України проведення експертизи є обов'язковим у таких випадках: встановлення причин смерті та характеру тілесних ушкоджень; для визначення психічного стану учасників слідчого процесу (підозрюваного, постраждалого, свідка), коли виникають сумніви щодо їх адекватності, або здатності розуміти свої дії, на час скоєння протиправних дій, та надавати правильну інформацію про подію тощо. Також законодавець наголошує на тому, що при проведенні судово-психіатричної, судово-психологічної або комплексної судової психолого-психіатричної експертизи є обов'язковим залучення фахівців – психолога та психіатра.

У статті здійснено аналіз основних напрямів досліджень судово-психіатричної експертизи та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи в міждисциплінарних підходах – юриспруденції, психології, психіатрії; розглянуті поняття, види та значення судово-психіатричної експертизи та комплексної судової психолого-психіа-

тричної експертизи. Акцентовано увагу на основних вимогах щодо призначення судово-психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

Ключові слова: експертиза, експерт-психолог, експерт-психіатр, право, судово-психіатрична експертиза, комплексна судова психолого-психіатрична експертиза.

Постановка проблеми

Правильне розуміння проблеми, визначення шляхів її розвитку передбачає, в першу чергу, аналіз історичних передумов її виникнення, поглядів і концепцій у цій царині. Судово-психіатрична та комплексна судова психолого-психіатрична експертизи є дуже складними для провадження. Необхідною передумовою правильного розуміння сутності судово-психіатричної експертизи є: її діагностики, визначення об'єму та загальноприйнятих понять «осудності – неосудності», «дієздатний – недієздатний» чи «соціально небезпечний». Потрібно чітко уявляти можливості компетенцій психіатра-експерта чи психолога-експерта, а також межі можливостей оцінки експертного висновку слідством та судом.

У загальному плані це питання висвітлено в наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців, але, на наш погляд, питання об'єкта та предмета судово-психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи є дещо змішаними, тому одним із напрямків на-

шого теоретичного дослідження є більш чітко визначити питання щодо предмета, об'єкта та завдання судово-психіатричної експертизи.

Стан дослідження

Дослідженням проблем призначення та проведення судово-психіатричної експертизи приділяла увагу значна кількість науковців, а саме: В. Абрамов, Н. Бачеріков, Р. Белкін, В. Вагдаш, В. Гавенко, В. Гончаренко, Т. Дмитрієва, І. Завилянський, Ю. Метелиця, Г. Морозов, В. Кандинський, Д. Лунц, П. Максимов, Г. Надгорний, Ю. Орлов, В. Первомайський, В. Петленко, І. Петрухін, В. Полтавець, М. Сегай, Стецьковський, В. Стринжа, Г. Рум'янцева, В. Тихоненко, С. Шишков, Є. Щербина, І. Фролов, Я. Фрумкин та інші.

На сьогодні є потреба в аналізі сучасних напрямів дослідження судово-психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертиз при розслідуванні кримінальних проваджень, розгляді цивільних прав, але для ефективного їх проведення потрібно чітко визначити об'єкт, предмет та завдання судово-психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

Мета і завдання дослідження

Метою запропонованого матеріалу є теоретичне дослідження психіатричної експертизи у міждисциплінарних напрямках, вдосконалення уявлення про предмет та завдання судово-психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Завданням статті є визначення основних вимог призначення судово психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертиз.

Наукова новизна дослідження

Удосконалення розуміння сутності судово-психіатричної експертизи, її призначення та особливостей її проведення. Проведення наукових досліджень у напрямі судової психіатрії, зокрема щодо особливостей проведення комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи.

Викладення основного матеріалу

Згідно з п. 7 та Порядку проведення судово-психіатричної експертизи предметом судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану особи, якій призначено експертизу, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду [12].

Згідно із зазначеним нормативним документом об'єктами експертизи є: підозрювана особа, стосовно якої в органів дізнання та слідства виникли сумніви щодо її психічної повноцінності; обвинувачена або підсудна особа, стосовно якої в органах слідства та суду виникли сумніви щодо її осудності, або можливості за психічним станом брати участь у слідчих (розшукових) діях чи судовому засіданні; свідки і потерпілі, стосовно яких в органах слідства та суду виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності; потерпіла особа, стосовно якої вирішується питання про взаємозв'язок змін у її психічному стані зі скоєними щодо неї протиправними діяннями; відповідач та позивач, стосовно яких вирішується питання про їхню дієздатність; позивач, стосовно якого вирішується питання про його психічний стан у певні проміжки часу, про обґрунтованість встановленого раніше психіатричного діагнозу та прийнятих щодо них медичних заходів; матеріали кримінальної або цивільної справи, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, відповідно до якої проводиться експертиза [12].

Наукове визначення об'єкта та предмета судової психіатрії є необхідним для правильного розуміння сутності судово-психіатричної експертизи, визначення загальноприйнятних понять «осудність-неосудність», «дієздатність-недієздатність», «суспільно-небезпечний», формування чітких уявлень щодо компетентності експертів, можливостей оцінки експертного висновку під час слідства або суду. У загальному плані ці питання достатньо висвітлені науковцями у своїх працях. Але, як було зазначено вище, поняття об'єкта та предмета, щодо судово-психіатричної експертизи, зазвичай є змішаними.

Судово-психіатрична експертиза розуміється, як освідчування експертами – психіатрами певного кола осіб, а саме: обвинувачуваних, свідків, потерпілих, позивачів, відповідачів та підсудних осіб. У кримінальному процесі судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого. Коли у слідчого чи судді вимикають сумніви щодо його адекватності або здатності на час розслідування справи розуміти свої дії та керувати ними. А також для визначення психічного стану свідків та потерпілих, якщо виникає потреба у з'ясуванні їх адекватного сприймання обставин, які мають значення для справи та надавати щодо неї зрозумілі свідчення. Судово-психіатрична експертиза дозволяє з'ясувати необхідність застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії.

На думку С. Шишкова, під об'єктом судової психіатрії потрібно розуміти певні явища, серед яких вагомими є хворобливі психічні порушення, які відбуваються в людському організмі. До предмета судової психіатрії науковець відносить психічні розлади, але тільки пов'язуючи їх із впливом на здатність людини усвідомлювати свої дії і керувати ними. С. Шишков розглядає психічні розлади, які мають правове значення [7]. Тут ми можемо бачити, що хоча під об'єктом і предметом розуміється дещо подібне, проте об'єкт є дещо ширшою категорією. При цьому психічні розлади не існують окремо від симптомів та синдромів, а об'єктивно існують, однак процеси, що протікають в людському організмі, не вивчаються психіатрією. Ці процеси відбуваються в головному мозку людини і вивчаються іншими науками. Очевидно, науковець розглядає це питання з погляду системного підходу щодо пізнання різних рівнів мозкової активності: психічних, біохімічних, умовно-рефлекторних тощо. Якщо судово-психіатричну експертизу необхідно провести заочно або по смертно, то при таких твердженнях це буде неможливо, тому що немає живої людини як об'єкта безпосереднього експертного дослідження. У цьому випадку стає зрозумілим, що під об'єктом дослідження фактично ро-

зуміється предмет експертизи, який визначається при дослідженні справи та медичної документації [4].

У дослідженнях Ю. Орлова, Г. Надгорного, В. Гончаренка та Р. Белкіна, до об'єктів експертизи відносять речі як ознаку та відносини, носіїв властивостей, які підлягають дослідженню, а саме: матеріальні носії інформації, які дозволяють зрозуміти предмет експертизи [11]. У словнику основних термінів судово-медичної, судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз об'єктом судово-психіатричної експертизи визначається матеріалізований, визначений процесуальним законодавством джерело відомостей щодо психічної діяльності та психічних захворювань реципієнта. Об'єктом судово-психіатричної експертизи є сам реципієнт, матеріали справи та медична документація, шляхом їх дослідження визначається предмет експертизи [1].

В. Селиванов у своїх дослідженнях зазначає, що предметом судової експертизи є факт який відбувся чи існує на теперішній час, а також відносини, зв'язки та закономірності [14]. В. Арсеньєв та В. Заблоцький зазначають, що предмет судової експертизи – це сторони, властивості та відносини об'єкта, що пізнаються та досліджуються методами та методами в цій галузі [3].

Тоді як Д. Мирський та М. Ростов у своїх дослідженнях визначають, що предметом судової експертизи є не сам факт, а інформація про цей факт, яка була одержана за результатами експериментального дослідження об'єкта [10].

Плутанина при розумінні об'єкта судово-психіатричної експертизи найчастіше відбуваються під впливом філософії: «об'єкт» як те, що протистоїть «суб'єкту». І. Фролова у своїх дослідженнях зазначала, що поняття «об'єкт» експертизи розуміється як характеристика конкретної науки [20]. Пізнаються матеріальні предмети та процеси, форми існування, властивості та відносини, у тому числі й ідеальні. З точки зору гносеології (objectum), розділ у філософській науці, яка займається вивченням проблематики пізнання людиною світу, у перекладі з латинської «предмет» містить в собі поняття об'єкт і предмет науки. Розглядаючи ці поняття з

точки зору філософії, кожне з них має об'єм, ознаки і зміст. Водночас зміст конкретної науки і є її предметом, найбільш значуща ознака, яка характеризує певний об'єкт [8].

Сучасна методологічна наука під предметом дослідження розглядає сторону об'єкта, яка розглядається в конкретному дослідженні. Згідно з цим твердженням поняття предмета дослідження протиставляється об'єкту дослідження, під яким розуміється те, що протистоїть суб'єкту, на що направлена предметно-практична та пізнавальна діяльність [18].

У своїх дослідженнях Р. Белкін розглядає декілька тверджень щодо предмета судової експертизи. По-перше, до розуміння предмета експертизи належать факти, обставини кримінального провадження та цивільної справи, які необхідно встановити за допомогою спеціальних знань, вмінь і навичок. Автор наголошує, що предметом конкретної експертизи є обставини, які встановлюються завдяки спеціальним знанням, якими володіє експерт. По-друге, предмет експертизи відповідає предмету тієї науки або її частини, яка є основною в експертизі [2].

Аналізуючи першу позицію відносно судово-психіатричної експертизи, можна припустити, що вирішенню підлягають запитання правового характеру, які мають великі соціальні наслідки для особистості реципієнта.

Згідно з другою позицією судова психіатрія прирівнюється до загальної психіатрії. Такі розбіжності в поглядах щодо поняття «предмет експертизи» базуються на відмінностях щодо розуміння співвідношення конкретної окремої науки (з відповідністю до судової науки) та конкретної судово-психіатричної експертизи.

В. Первомайський та В. Вандиш у своїх наукових працях зазначали, що для експерта важливо реконструювати психічний стан підекспертної особи з урахуванням його вірогідної ретроспективної динаміки на той проміж часу, який цікавить слідство та суд. Це потрібно для того, щоб суд мав змогу обрати адекватний примусовий захід медичного характеру, у разі якщо особа буде ви-

знана неосудною та буде представляти суспільну небезпеку.

Можливість вирішення експертних завдань стала можливою завдяки накопиченим даним загальної психіатрії (виникнення, клінічних проявах, закономірностях протікання тощо).

Конкретне психіатричне дослідження, незалежно до яких розділів воно відноситься, виходить із відповідних цьому розділу об'єктів, загального предмета пізнання, у подальшому акцентуючи увагу на тій його частині, яка найбільше всього відповідає цілі дослідження. Певним чином модифікується клінічний психопатологічний метод дослідження, залишаючись при цьому єдиним для всіх розділів психіатричної науки. Але, безумовно, з урахуванням особливостей об'єкта дослідження, його соціальні аспекти та ціль. У цьому розумінні визначення предмета судової психіатрії як прояв психічних розладів, що мають юридичне значення, не суперечать істині, тому що умови, які є необхідними для проведення судово-психіатричної експертизи, роблять юридично значущими будь-які психічні розлади, як і їх відсутність [7].

Висновки

З вищевикладеного можемо зазначити, що вирішення завдань експертизи психіатром стає можливим через дослідження предмета експертизи та вивчення інших джерел інформації, а саме: медичної документації, свідчень від близьких осіб та оточення тощо. Без цього було б неможливе проведення заочної та посмертної експертизи.

Література

1. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. 543 с
2. Білецький Є.М., Білецька Г.А. Судова медицина та судова психіатрія. Навчальний посібник. К.: Одіссей, 2008. 200 с.
3. Бондаренко О. О. Об'єкт і предмет судової експертизи у Кримінальному судочинстві Вісник Харківського національного

- університету імені В. Н. Каразіна № 1082. Серія «ПРАВО». Випуск № 16, Харків 2013. С. 216-218
4. Воробйова Н.О. Правове регулювання психіатричної допомоги: Навчальний посібник для вузів. Київ. Юстиніан. 2010. 208 с.
  5. Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. Вісник Академії адвокатури України. 2014. Т. 11, № 3. С. 145-153.
  6. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III.
  7. Ілейко В. Р., Канищев А. В. Науково-методичні аспекти комплексної судової психолого-психіатричної експертизи в Україні // Архів психіатрії. 2011. Т. 17, № 3. С. 53-57
  8. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). 2013. № 2. С 101-106.
  9. Лень В. В. Психічні аномалії як фактор вчинення суспільно небезпечного діяння. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2005. №1. С.78-83.
  10. Мойсєєв О. М. Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи. Право і безпека: Науковий журнал. Харків: НУНВС МВС України. 2005. № 2. С. 26-28
  11. Проблемні аспекти експертної практики: збірник матеріалів круглого столу. / редкол.: Кобилянський О.Л., Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю.; Київ. ННПФЕКП НАВС. Київ. 2014. 340 с
  12. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи. Наказ МОЗ України від 08.05.2018 № 865
  13. Психіатрія і наркологія: підручник / В.Л. Гавенко, В.С. Бітенський, В.А. Абрамов та ін. ; за ред. В.Л. Гавенка, В.С. Бітенського. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : ВСВ «Медицина», 2015. 512 с
  14. Селіванов В. М. Право у дзеркалі філософії. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ 2023. С. 67-71
  15. Сенченко Н.М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінально-му провадженні. Право і суспільство. 2017. № 5. Ч. 2. С. 249-253.
  16. Судова медицина України: минуле і сьогодення: монографія / В. Г. Бурчинський, А. Х. Завальнюк. Одеса: Атропринт, 2009. 216 с
  17. Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / І.М. Григус та ін. Львів, 2019. 119 с.
  18. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ. Абрис, 2002. 742 с
  19. Халмурадов Б.Д., Швачко О.Г. Судова психіатрія: основні терміни та поняття: Навч. посібник-довідник для студентів ВНЗ / Акад. безпеки та основ здоров'я. Київ. ЦНЛ, 2008. 77 с.
  20. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків. 2015. 560 с.

References

1. Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk / I. O. Holubovska, V. M. Shovkovyi, O. M. Lefterova ta in. Kyiv. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet". 2012. 543 s.
2. Biletskyi Ye.M., Biletska H.A. Sudova medytsyna ta sudova psykhiiatriia. Navchalnyi posibnyk. K.: Odissei, 2008. 200 s.
3. Bondarenko O. O. Obiekt i predmet sudovoi ekspertyzy u Kryminalnomu sudochynstvi Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina № 1082. Seriiia «PRAVO». Vypusk № 16, Kharkiv 2013. S. 216-218
4. Vorobiova N.O. Pravove rehuliuвання psykhiiatrychnoi dopomohy: Navchalnyi posibnyk dlia vuziv. Kyiv. Yustinian. 2010. 208 s.
5. Hora I. V. Kompleksna sudova ekspertyza v aspekti doslidzhennia mizhhaluzevoho instytutu sudovykh ekspertyz v sudochynstvi Ukrainy. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. 2014. T. 11, № 3. S. 145-153.
6. Zakon Ukrainy "Pro psykhiiatrychnu dopomohu" vid 22 liutoho 2000 roku № 1489-III.
7. Pleiko V. R., Kanishchev A. V. Naukovo-metodychni aspekty kompleksnoi sudovoi psykhologo-psykhiiatrychnoi ekspertyzy v

Ukraini // Arkhiv psykhatrii. 2011. T. 17, № 3. S. 53–57

8. Klymenko N. I. Zahalna teoriia sudovoi ekspertolohii: poniattia i mistse v systemi naukovooho znannia. Zbirnyk naukovykh prats Irpynskoi finansovo-yurydychnoi akademii (ekonomika, pravo). 2013. № 2. S 101-106.

9. Len V. V. Psykhichni anomalii yak faktor vchynennia suspilno nebezpechnoho diiannia. Biuletyn Ministerstva yustytisii Ukrainy. 2005. № 1. S. 78-83.

10. Moisieiev O. M. Ekspertna tekhnolohiia ta predmet, ob'ekt, zadachi sudovoi ekspertyzu. Pravo i bezpeka: Naukovi zhurnal. Kharkiv: NUNVS MVS Ukrainy. 2005. № 2.S. 26–28

11. Problemni aspekty ekspertnoi praktyky: zbirnyk materialiv kruhloho stolu. / redkol.: Kobylanskyi O.L., Antoniuk P.Ie., Svoboda Ye.Iu.; Kyiv. NNIPFEKP NAVS. Kyiv. 2014. 340 s.

12. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzu. Nakaz MOZ Ukrainy vid 08.05.2018 № 865

13. Psykhatriia i narkolohiia: pidruchnyk / V.L. Havenko, V.S. Bitenskyi, V.A. Abramov ta in. ; za red. V.L. Havenka, V.S. Bitenskoho. 2-he vyd., pererobl. i dopov. K. : VSV “Medytyna”, 2015. 512 s

14. Selivanov V. M. Pravo u dzerkali filosofii. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv 2023.S. 67-71

15. Senchenko N.M. Shchodo okremykh pytan pryznachennia ta provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzu u kryminalnomu provadzhenni. Pravo i suspilstvo. 2017. № 5. Ch. 2. S. 249–253.

16. Sudova medytyna Ukrainy: mynule i sohodennia: monohrafiia / V. H. Burchynskyi, A. Kh. Zavalniuk. Odessa: Atropynt, 2009. 216 s

17. Sudova psykhatriia ta sudovo-psykhiatrychna ekspertyzu : navchalnyi posibnyk / I.M. Hryhus ta in. Lviv, 2019. 119 s.

18. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: entsyklopedyia. NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody ; holov. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv. Abrys, 2002. 742 s

19. Khalmuradov B.D., Shvachko O.H. Sudova psykhatriia: osnovni terminy ta poniattia: Navch. posibnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ / Akad. bezpeky ta osnov zdorovia. Kyiv. TsNL, 2008. 77 s.

20. Shcherbakovskyi M. H. Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia. Kharkiv. 2015. 560 s.

Makarova O. P.

faynalena@ukr.net

FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION: THEORETICAL ASPECTS AND PROBLEMS OF APPOINTMENT

In modern judicial proceedings, great importance is attached to forensic psychiatric examination. In general, an examination is a study of objects, the purpose of which is to resolve issues that arise during the investigation or review of criminal or civil cases. Conducting a forensic psychiatric examination is defined in articles of the Criminal, Criminal Procedure, Civil and Civil Procedure Codes. According to the current legislation of Ukraine, conducting an examination is mandatory in the following cases: establishing the causes of death and the nature of bodily injuries; to determine the mental state of the participants in the investigative process (suspect, victim, witness), when there are doubts about their adequacy, or their ability to understand their actions, at the time of committing illegal actions, and to provide correct information about the event, etc. Also, the legislator emphasizes that when conducting a forensic-psychiatric, forensic-psychological or complex forensic-psychological-psychiatric examination, it is mandatory to involve specialists – a psychologist and a psychiatrist. The article analyzes the main directions of research in forensic psychiatric examination and complex forensic psychological and psychiatric examination in interdisciplinary approaches – jurisprudence, psychology, psychiatry;

concepts, types and significance of forensic psychiatric examination and complex forensic psychological – psychiatric examination are considered. The author emphasizes the main requirements for the appointment of forensic psychiatric and complex forensic psychological and psychiatric examinations.

Key words: examination, expert – psychologist, expert – psychiatrist, law, forensic psychiatric examination, complex forensic psychological and psychiatric examination.